

УДК 82.09

*Лілія Сулімова,
аспірант кафедри української і зарубіжної
літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

ДЕМОКРАТИЧНОЦІННІСНИЙ СКЛАДНИК ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглядаються різні підходи до розуміння сутності понять «компетенція» та «компетентність». Автор аналізує складники літературної компетентності старшокласника, вперше обґрунтовує необхідність виділення у її аксіологічній частині демократичноціннісного сектору. Також у статті окреслено поняття «демократичні цінності», характеризується сутність та ієрархія сучасних демократичних цінностей.

Наголошується, що мотив демократичних цінностей є одним із провідних у творчості українських романістів, і прочитання кожного програмового твору з української літератури має спрямовувати учнів на утвердження таких цінностей у суспільстві.

Ключові слова: компетентність, демократичноціннісний складник літературної компетентності, сучасні демократичні цінності, ієрархія.

В статье рассматриваются различные подходы к пониманию сущности понятий «компетенция» и «компетентность». Автор анализирует составляющие литературной компетентности старшеклассника, впервые обосновывает необходимость выделения в ее аксиологической части демократическиценностного сектора. Также в статье обозначено понятие «демократические ценности», характеризуется сущность и иерархия современных демократических ценностей. Отмечается, что мотив демократических ценностей является одним из ведущих в творчестве украинских романистов, и каждое программное произведение по украинской литературе должно направлять учащихся на утверждение таких ценностей в обществе.

Ключевые слова: компетентность, демократическиценностная составляющая литературной компетентности, современные демократические ценности, иерархия.

The article deals with different approaches to understanding the essence of the concepts of «competency» and «competence», it tells about proper differentiation and inadmissibility of confusing these terms. The author analyzes the components of senior secondary school student's literary competence, for the first time proves the necessity of singling out a democratically valuable sector (the component of democratic values in literary competence) in its axiological part. Besides, the article outlines the concept of «democratic values»; the essence of the modern democratic values is characterized. Attention is drawn to the fact that our society has not produced any clear system of them yet. The hierarchy of the values considering the value picture of modern Ukrainian society under the tendency of the shift from totalitarian collectivism values to the priorities of the value of a human being. It is emphasized that the motive of democratic values is among the leading ones in the literary achievements of the Ukrainian novelists, it is advisable to form the democratic ideals of present day youth by means of the best examples of the Ukrainian literature novels, each curricular work in Ukrainian Literature should guide students to the confirmation of these values in the society.

Key words: competence, the component of democratic values in literary competence, modern democratic values, hierarchy.

Сьогодні Україні необхідні учні та випускники, готові змінюватися та пристосовуватися до нових потреб життя, оперувати й управляти

інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись упродовж життя. Виховати таку особистість можна за умови розвитку національної освіти на засадах демократичного суспільства.

Літературній освіті належить особлива роль у формуванні юних громадян України, які усвідомлюють необхідність розвитку Батьківщини як демократичної, правової, цивілізованої держави, котру поважатимуть у світі. Метою навчання української літератури в старшій школі є формування літературної компетентності, складником якої є аксіологічна компетентність учнів, що базується на ціннісних орієнтаціях та переконаннях. Особливе значення серед них у сучасному суспільстві належить демократичним цінностям.

Тож метою пропонованої статті є аналіз теоретичних аспектів понять «компетенція» та «компетентність», обґрунтування сутності та складників літературної компетентності старшокласників, виділення у її структурі демократичноціннісного складника.

Одним із провідних принципів сучасної літературної освіти є компетентнісний підхід, суть якого полягає у тому, що проміжним та кінцевим результатами навчання визнається формування певних здатностей особистості, які знаходять прояв у комплексі умінь, заснованих на знаннях, ціннісних орієнтирах та досвіді діяльності.

Компетентнісний підхід активно досліджується у вітчизняному та зарубіжному науково-педагогічному просторі. Загальні теоретичні положення щодо реалізації компетентнісного підходу в освіті розглядаються у роботах Н. Бібік, О. Бондаревської, І. Єрмакова, І. Зимньої, О. Локшиної, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, В. Серікова, Л. Сохань, О. Сухомлинської, Л. Хоружої, А. Хуторського та ін. Окремі питання методики формування предметних компетенцій учнів розглядаються у працях К. Баханова, О. Кучер, А. Старсвої, І. Родигіної, Г. Фреймана, С. Шишова та ін.

Основними категоріями компетентнісного підходу є «компетенція» та «компетентність». Треба сказати, що в педагогічній науці до сьогодні немає єдиного їх розуміння, іноді вони вживаються як синоніми, що, на нашу думку, неправильно. Звернемо увагу на значення цих понять. Тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В. Бусела розглядає компетентність «як певну суму знань у особи, яка дозволяє їй судити про що-небудь, висловлювати переконливу, авторитетну думку. Компетентний – це той, хто знає, обізнаний у певній галузі; який має право за своїми знаннями або повноваженнями робити або вирішувати що-небудь, судити про що-небудь. Компетенція – це коло повноважень якої-небудь установи або особи; коло питань, в яких дана особа має знання, досвід» [2, с. 445]. Схоже тлумачення знаходимо у Державному стандарті. У педагогічному сенсі поняття компетенція частіше використовується для позначення освітнього результату, який виражається в реальному володінні методами, засобами діяльності, у здатності розв'язувати поставлені завдання, а також такої форми сполучення знань, умінь і навичок, що дають змогу ставити

і досягати мети щодо перетворення навколишнього середовища. На думку О. Пометун, діяльність людини, зокрема й засвоєння будь-яких знань, умінь і навичок, складається з конкретних дій, операцій, що їх виконує людина. Дослідник вважає, що сформовані компетентності людина використовує за потреби в різних соціальних та інших контекстах залежно від умов і потреб щодо здійснення різних видів діяльності. Професор М. Бернадський також говорить про необхідність коректного вживання термінів відповідно до норм і правил мови [4, с. 137–139]. Відтак, під компетентністю частіше розуміють інтегративну якість особистості, яка виявляється в загальній здатності й готовності до діяльності, що ґрунтується на знаннях та досвіді, набутому в процесі навчання і соціалізації.

З огляду на висновки провідних науковців-дидактів і методистів у нашій статті використовуємо термін «компетентність», оскільки він розкриває сутність процесу формування демократичної свідомості учня.

Ще однією актуальною і досліджуваною проблемою стало визначення певної ієрархії компетентностей, яка в багатьох країнах є основою для практичного запровадження компетентнісного підходу.

Міжнародний експерт проф. О. Крисан презентує систему компетентностей на різних рівнях змісту освіти, яку складають: так звані надпредметні («транс», «міжпредметні») компетентності, саме їх часто називають «ключовими», «базовими»; загальнопредметні компетентності; спеціально-предметні. На нашу думку, заслуговують також на увагу ідеї українських дослідників І. Єрмакова і Д. Пузікова, які виділяють ще життєву компетентність. Російський учений Г. Селевко пропонує іншу класифікацію компетентностей. Вершину ієрархії компетентностей він представляє як гіпотетичну загальну компетентність людини, що складається із сукупності кількох узагальнених складників – ключових суперкомпетентностей [6, с. 51–54]. Проаналізувавши вищезазначені думки науковців щодо системи компетентностей, ми беремося стверджувати, що їх можна об'єднати у три основні групи: ключові, міжпредметні (або надпредметні), предметні. Такий підхід відображено і в Державному стандарті базової і загальної середньої освіти. Там також чітко сформульовано мету освітньої галузі (а саме літературного компоненту) – це: розвиток мотивації до вивчення мови і літератури, засвоєння через мову і літературу історії, культури народу, моральних та естетичних цінностей, формування духовного світу учнів, їх світоглядних переконань, громадянських якостей, утвердження за допомогою засобів мови і літератури національних і загальнолюдських цінностей; розвиток умінь вільно спілкуватися в різних ситуаціях, формулювати та відстоювати власну думку, вести дискусію, оцінювати життєві явища, моральні, суспільні, історичні та інші проблеми сучасності, висловлювати щодо них власне ставлення, досягати взаєморозуміння та взаємодії з іншими людьми. Змістовими лініями літературного компонента є ціннісна, літературознавча, культурологічна, компаративна. Вони, зазначено у Державному стандарті, сприяють розвитку ключових компетентностей,

а також формують предметну літературну компетентність. Її складниками є емоційно-ціннісна, літературознавча, загальнокультурна, компаративна компетентності особистості. На нашу думку, особливого значення сьогодні набуває емоційно-ціннісна (аксіологічна) компетентність.

У контексті особистісно орієнтованого навчання аксіологічну компетентність досліджував К. Баханов. Проблему цінностей, як складника аксіологічної компетентності, вивчали Ю. Малієнко, О. Пометун, Г. Фрейман [9]. За К. Бахановим, аксіологічна компетентність – це вміння давати моральну оцінку людей у певній історичній ситуації [1]. Однак треба зауважити, що дослідники по-різному бачать склад ціннісного сектору компетентностей. Г. Фрейман виділяє такі складові змісту аксіологічної компетентності, під якими розуміється опанування учнями таких знань, умінь, ставлень та цінностей: порівнювати, пояснювати, узагальнювати, критично оцінювати факти та діяльність людей, спираючись на здобуті знання, власну систему цінностей, з позиції загальнолюдських і національних цінностей; виявляти суперечності в позиціях, різні інтереси, потреби соціальних груп і окремих осіб та їх роль в історичному процесі. На думку О. Пометун, під аксіологічною компетентністю слід розуміти вміння формулювати версії та оцінки історичного руху й розвитку. Окрему думку щодо формування аксіологічної компетентності читаємо у науково-методичній публікації С. Гордієнко. Вона вважає, що ціннісний підхід до дійсності впливає із самої природи людини, а проблема цінностей є одвічним фактором розвитку людини та суспільства. Уміння критично оцінювати події, факти, риси або характеристики, а також інформацію, ідеї, теорії, щоб визначати їхню важливість, цінність, значення, допомагає приймати розумні, правильні й справедливі рішення [3].

Проте, незважаючи на велику увагу науковців до проблем компетентнісного підходу, питання формування аксіологічної компетентності у системі викладання української літератури на сьогодні залишається малодослідженим. Часто йдеться про виховання учнів на загальнолюдських, національних, морально-етичних, духовних цінностях, які є складниками аксіологічної компетентності. Проте, нам здається, запропоновану систему слід доповнити.

Одним із найактуальніших завдань сучасної освіти і виховання в Україні, на думку професора О. Пометун, є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів. Українська література як один із найважливіших компонентів формування світогляду особистості повинна адекватно відреагувати на суспільні виклики, забезпечивши підготовку молоді до активної участі в житті демократичного суспільства і формування її громадянської компетентності. Тому серед складників аксіологічної компетентності, крім загальнолюдського, національного, духовного та морального, про які найчастіше читаємо в науково-методичній літературі, на нашу думку, слід виділити ще демократичноціннісний.

Уважаємо, що під демократичноціннісним складником літературної компетентності слід розуміти здатність старшокласників формулювати власні оцінки щодо розвитку літературного процесу в різні періоди, оцінювати життя і творчість письменників з погляду їх демократизму, порівнювати й оцінювати літературних героїв з позиції сучасних демократичних цінностей, визначати власну думку щодо суперечливих питань, активно, відповідально й ефективно реалізовувати такі цінності з метою формування європейського громадянського суспільства.

У цьому зв'язку існує потреба окреслити суть поняття «сучасні демократичні цінності». У науковій та публіцистичній літературі поняття «демократичні цінності» вживається часто, проте наше суспільство ще не виробило усталеної системи згаданих цінностей. Кожен дослідник у це поняття вкладає свій зміст. Так, аналізуючи динаміку розвитку поняття «демократична культура», О. Тараріна виявила, що у різні роки різні цінності набували провідного значення. Але найвпливовішою соціальною цінністю виділено «активну участь у керуванні державою». Значущими також названо нею плюралізм, демократичну свідомість, громадянськість, толерантність [10]. Л. Ордіна, аналізуючи демократичні цінності в структурі особистості, виділяє такі: свобода, відкритість, толерантність [7]. На нашу думку, обидві класифікації (О. Тараріної та Л. Ордіної) не розкривають повністю досліджуване поняття.

Найповніше поняття та структуру демократичних цінностей розкриває у своєму дисертаційному дослідженні С. Кострюков. Він констатує, що демократія містить особисту, індивідуальну свободу людини, реальні умови і можливості вияву соціально-політичної активності, право діяти (обирати й вибирати) на власний розсуд, свободу слова, совісті тощо. Саме ці норми й розглядаються в його дисертації як провідні демократичні цінності. Серед основних цінностей сучасної демократії дослідник виділяє такі: громадянство і громадянськість, компетентність і відповідальність, свобода, конституція і конституціоналізм, свобода совісті, свобода слова, вільні засоби масової інформації і громадська думка, людська гідність, моральна автономія, приватність, невтручання в особисте життя, громадянська асоціація, соціальний порядок [5, с. 10–59]. Такі ж цінності сучасної демократії визначено у навчальному посібнику «Основи політології» за редакцією Г. Щедрової [8]. Означена класифікація, безперечно, розкриває основні принципи та ознаки демократичного суспільства. Однак зауважимо, що цю систему цінностей, зважаючи на останні події у нашій державі, існує потреба уточнити.

Нам здається, що розглядати ціннісну картину сучасного українського суспільства слід в рамках тенденції зсуву від цінностей тоталітарної колективності до пріоритетів цінності людини. Тому першочерговою цінністю для держави мають бути *громадяни та їхні інтереси*. Щодо цього у підручнику «Основи політології» за редакцією Г. Щедрової сказано: «Ядро демократії становлять громадянство і громадянськість... Громадянин, його

життя і здоров'я, гідність і чесноти – найголовніше для демократії» [8]. Ми погоджуємося з такою думкою. Дійсно, громадянство і громадянськість знаходиться на вершині в ієрархії демократичних цінностей. Демократія потребує свідомого й активного залучення громадян до суспільного життя, і без цього вона не може відбутися.

Визначаючи наступну значиму цінність в ієрархії демократичних цінностей, треба зауважити таке. Події на Сході України нагадали людям про цінність миру. Один одному все частіше бажаємо *миру і злагоди*, закінчення воєнних дій на нашій землі. Цілком очевидно, що будь-яка війна веде до загибелі людей, втрати найціннішого, що є в суспільстві, – людського життя. Отже, головна цінність для України і світу сьогодні – це мир. І тільки демократична держава може забезпечити збереження миру і злагоди у суспільстві.

Важливою цінністю та ідеалом демократії є також *свобода* – особиста, політична, національна, мовна, культурна. Цілком очевидно, що без неї демократія неможлива. Простір свободи – це своєрідний Всесвіт, у якому людина належить сама собі і може приймати будь-які рішення, які стосуються її. Це та сфера діяльності, в якій люди можуть вибирати те, що хочуть, не наражаючись на репресії. Питання, однак, полягає в тому, наскільки великою є ця сфера та чим і у який спосіб вона може бути обмежена. Часто сучасна молодь не зовсім правильно розуміє ці обмеження, називаючи свободою можливість робити все, що заманеться, не озираючись на об'єктивні істини та наявні цінності. Тому, на нашу думку, існує потреба у детальному роз'ясненні поняття «свобода» ще з дитячого віку.

Відповідальність визначаємо наступною в ієрархії демократичних цінностей. На відміну від авторитарних чи тоталітарних режимів, де відповідальність людей тримається на страху покарання та для яких характерне покладання відповідальності за реалізацію не тільки суспільних, але й індивідуальних потреб й інтересів на державу, правлячу партію або вождя, відповідальність у демократичних суспільствах є зворотнім боком особистої свободи вибору.

С. Кострюков у дисертаційному дослідженні виділяє відповідальність та компетентність як одну демократичну цінність. Ми вважаємо, що компетентність громадянина заслуговує окремого розгляду. *Компетентність громадянина* – це його знання про те, які існують способи відстоювання прав, свобод, захисту власних інтересів, це та цінність, яка забезпечує життєздатність і стійкість демократичного ладу [5, с. 49-50]. Безперечно, кожен громадянин повинен знати, за допомогою яких законів, механізмів можна вплинути на владні структури, щоб захистити власні інтереси, яким чином висловити свою прихильність чи обурення з приводу якогось факту суспільного життя. Нагадаємо, що свою компетентність громадянин зобов'язаний постійно підтримувати, бути поінформованим і освіченим. Тільки такий громадянин зможе будувати демократичну державу.

«Для того щоб визначити межі свободи й відповідальності, уникнути надмірних моральних претензій, повинна існувати якась «надлюдська» інстанція, яка не залежала б від чийось особистих уявлень і уподобань, від чийсь окремої волі», – стверджується у підручнику «Основи політології» за редакцією Г. Щедрової [8]. Саме таку інстанцію уособлює закон і особливо Конституція. Тому наступною демократичною цінністю, необхідною у сучасному суспільстві, є *Конституція та конституціоналізм*.

Із поняттям свободи тісно пов'язана ще така цінність демократії, як *толерантність*. Цілком очевидно, для того, щоб людство успішно розвивалося, треба вміти знаходити спільну мову у безмежному морі різноманітних культур, релігій, думок, ідей, що належать людям різних країн на планеті. Сьогодні толерантність – яскравий показник ступеня демократичності кожної держави й одна з умов її розвитку.

Для сучасної демократії надзвичайно важливе співвідношення, взаємозв'язок свободи і *рівності*. Кожна людина повинна мати рівні можливості для реалізації своїх планів: навчатися, займатися тією чи іншою діяльністю, брати участь у громадському і політичному житті. Але рівність у ліберальному сенсі означає не однаковість людських здібностей і не рівність доходів та соціального положення, а рівність у свободі самореалізації в якості людини.

Забезпечення людям рівних можливостей є одночасно одним із виявів *суспільної справедливості*. Як демократична цінність справедливість передбачає не просто оцінку того чи іншого явища, а узалежнює різні оцінні відношення людини до дійсності. Слід зазначити, що особливо гостро категорія справедливості сприймається підлітками.

Неможливо уявити демократичну країну без гідних громадян. *Гідність* – це ціннісне ставлення особистості до самої себе і ставлення до неї інших людей. Вона є формою прояву самосвідомості і самоконтролю, на яких будується вимогливість людини до самої себе.

Гідність людини передбачає визнання й забезпечення її *моральної автономії*. Це означає, що людина здійснює своє самовизначення вільно й неупереджено, користуючись власним розумінням щастя й добра. Ніхто не може пред'явити людині невинуватих та примусових моральних претензій, що суперечать її власному переконанню й совісті. Ніхто не може вплинути на ідеологічні, релігійні або інші вподобання людини. Це сфера її вільного вибору.

Важливою демократичною цінністю є також *солідарність*. Це уміння правильно жити в суспільстві, допомагати іншим, усвідомлювати свою єдність із власним народом. Вона базується на розумінні людиною самої себе як частинки певної спільноти.

Надзвичайної актуальності в утвердженні демократичних принципів у сучасному суспільстві набуває така цінність, як *свобода слова*. Свобода слова – це вільні в своїх діях і захищені законом ЗМІ, котрі дають змогу громадянам бути по-справжньому обізнаними зі станом справ у країні.

Приватність особистого життя, як і недоторканність особи – теж цінності, що органічно випливають із суті демократії. Ніхто (зокрема й держава) не має права втручатися у приватні справи, які не стосуються публічної діяльності людини. У демократичному суспільстві закон боронить людину від стороннього інтересу.

Ціннісні виміри демократії органічно залучають цінності *громадянської асоціації*. «Демократизм ґрунтується на повазі до громадської думки, спільного рішення, громадського порядку і соціальної злагоди», – стверджує у своєму дослідженні С. Кострюков [5, с. 58]. Ми погоджуємося з цією думкою. Дійсно, довіра, взаємна підтримка, готовність спільно й узгоджено діяти для захисту соціальних інтересів – це міцна етична основа існування демократичного суспільства.

Універсальною цінністю будь-якого суспільства називає С. Кострюков *соціальний порядок*. Він має на увазі, що більшість людей хотіли б жити в умовах стабільності, впорядкованості й безпеки.

В умовах переходу до ринкової економіки особливого значення набуває, на нашу думку, ще одна цінність – зростання *добробуту населення*: задоволення потреб, які кількісно зростають та якісно змінюються. Нам здається, що головна мета «політики добробуту» – поліпшення якості життя населення. Звісно, фундаментом суспільного добробуту є соціальна захищеність громадян.

Відтак, ієрархія сучасних демократичних цінностей, на нашу думку, має такий вигляд: громадянство і громадянськість, мир і злагода, свобода, відповідальність, компетентність, Конституція та конституціоналізм, толерантність, рівність громадянських можливостей, справедливість, гідність, моральна автономія, солідарність, свобода слова, приватність особистого життя, громадянська асоціація, соціальний порядок, добробут суспільства та громадян. Формування таких цінностей у старшокласників є необхідною умовою розвитку демократичного суспільства в Україні.

Мотив демократичних цінностей є одним із провідних у творчості українських романістів. За допомогою високохудожніх романів української літератури доцільно формувати демократичні ідеали сучасної молоді. Щоб художні твори посіли належне місце у формуванні демократичних цінностей у старшокласників, уроки української літератури мають бути уроками роздумів, необхідно моделювати ситуації, які сприяють розумінню учнями суспільно-політичних явищ, змальованих автором у творі, проводити аналогії із сучасністю. Під час аналізу конкретного роману слід виявляти оцінку подій, виражену автором, політичну позицію героя, його ставлення до демократії та її ідеалів тощо.

Кожен роман українського письменника, який вивчається у школі, повинен спрямовувати сучасну молоду людину на утвердження демократичних цінностей у суспільстві. Тому проблема формування демократичноціннісної компетентності на уроках української літератури потребує подальшого вивчення як науковцями, так і педагогами-практиками.

Література

1. Баханов К. Професійний довідник вчителя історії / Баханов К. – Х. : Видавнича група «Основа», 2012. – 239 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
3. Гордієнко С. Формування аксіологічної компетентності учнів у процесі вивчення історії у старшій школі [Електронний ресурс] / С. Гордієнко. – Режим доступу : http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/38929/.
4. Дахин Н. Компетенция и компетентность : сколько их у российского школьника? [Електронний ресурс] / Н. Дахин. – Режим доступу : http://vio.uchim.info/Vio_17/cd_site/articles/art_1_6.htm.
5. Кострюков С. Формування демократичних цінностей студентської молоді в трансформаційний період : дис... канд. філософ. наук : 09.00.10 / Кострюков С. – К., 2004. – 150 с.
6. Марецька Н. Компетенція чи компетентність : що формуємо у молодших школярів / Наталя Марецька // Початкова школа. – 2007. – № 9. – С. 51–54.
7. Ордіна Л. Демократичні цінності як фактор мотиваційного забезпечення культуротворчого середовища ВНЗ [Електронний ресурс] / Л. Ордіна. – Режим доступу : http://novyn.kpi.ua/2009-3-2/15_Ordina.pdf.
8. Основи політології : навчальний посібник [Електронний ресурс] / Г. Щедрова, Ф. Барановський, О. Новакова, Н. Пашина. – Луганськ : Видавництво СНУ ім. В. Даля. – 2005. – 170 с. – Режим доступу : http://kniathev.info/books/politologija/osnovy_politologiyi_schedrova/index.html.
9. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О. Пометун, Г. Фрейман. – К. : Генеза, 2006. – 328 с.
10. Тараріна О. Демократична культура особистості: аксіологічний підхід [Електронний ресурс] / О. Тараріна // Духовність особистості. – 2012. – Вип. 3. – С. 163–170. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/domtp_2012_3_25.pdf.

References

1. Bakhanov K. Profesiyni dovidnyk vchytelia istorii / Bakhanov K. – Kh. : Vydavnycha hrupa «Osнова», 2012. – 239 s.
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / [uklad. i holov. red. V. Busel]. – K. ; Irpin : VTF «Perun», 2004. – 1440 s.
3. Hordiienko S. Formuvannia aksiolohichnoi kompetentnosti uchniv u protsesi vyvchennia istorii u starshii shkoli [Elektronnyi resurs] / S. Hordiienko. – Rezhym dostupu : http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/3892.
4. Dakhyn N. Kompetensiia i kompetentnost : skolko ikh u rossiiskoho shkolnyka? [Elektronnyi resurs] / N. Dakhyn. – Rezhym dostupu : http://vio.uchim.info/Vio_17/cd_site/articles/art_1_6.htm.

5. Kostriukov S. Formuvannia demokratychnykh tsinnostei studentskoi molodi v transformatsiyni period : dys... kand. filosof. nauk : 09.00.10 / Kostriukov S. – K., 2004. – 150 s.

6. Maretska N. Kompetentsiia chy kompetentnist : shcho formuiemo u molodshykh shkoliariv / Natalia Maretska // Pochatkova shkola. – 2007. – № 9. – S. 51–54.

7. Ordina L. Demokratychni tsinnosti yak faktor motyvatsiinoho zabezpechennia kulturotvorchoho seredovyshcha VNZ [Elektronnyi resurs] / L. Ordina. – Rezhym dostupu : http://novyn.kpi.ua/2009-3-2/15_Ordina.pdf.

8. Osnovy politolohii : navchalnyi posibnyk [Elektronnyi resurs] / H. Shchedrova, F. Baranovskyi, O. Novakova, N. Pashyna. – Luhansk : Vydavnytstvo SNU im. V. Dalia. – 2005. – 170 s. – Rezhym dostupu : http://kniathev.info/books/politologija/osnovy_politologiyi_schedrova/index.html.

9. Pometun O. Metodyka navchannia istorii v shkoli / O. Pometun, H. Freiman. – K. : Heneza, 2006. – 328 s.

10. Tararina O. Demokratychna kultura osobystosti: aksiolohichni pidkhid [Elektronnyi resurs] / O. Tararina // Dukhovnist osobystosti. – 2012. – Vyp. 3. – S. 163–170. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/domtp_2012_3_25.pdf.

*Статтю рекомендовано до друку
доктором педагогічних наук, професором кафедри
української і зарубіжної літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
Токмань Ганною Леонідівною*

Стаття надійшла до редакції 29 вересня 2015 року